

UDK: 929 PAZMAN
070(497.5) «1912/1918»
329(497.5) «19»
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 19. 9. 2004.
Prihvaćeno: 16. 9. 2005.

Mons. dr. Josip Pazman (1863. - 1925.): prilog poznavanju političkog djelovanja

IVICA ZVONAR

Odsjek za povijesne znanosti HAZU, Zagreb, Republika Hrvatska

Autor u radu donosi nekoliko priloga za životopis hrvatskog svećenika, sveučilišnog profesora i političara mons. dr. Josipa Pazmana. Osobita pozornost je posvećena njegovoj suradnji s dr. Franom Barcem, te razdoblju 1919.-1920., kada je dr. Pazman bio u zatvoru zajedno sa Stjepanom Radićem i drugim hrvatskim političarima.

U razdoblju od kraja 19. stoljeća do početka Prvog svjetskog rata niz istaknutih osoba iz crkvenog života započelo je svoje javno djelovanje ili su, pak, ostvarili afirmaciju u društvenom i političkom životu na hrvatskom prostoru. Njihovo djelovanje je u određenim trenucima utjecalo na tijek događaja u hrvatskoj povijesti prve polovine 20. stoljeća. Mnogi od njih još uvijek nisu u hrvatskoj historiografiji na primjeren način prikazani, a njihova uloga je ostala gotovo nepoznata široj javnosti. Jedna od istaknutih ličnosti novije hrvatske povijesti, čije je djelovanje još uvijek nedovoljno istraženo, svakako je i svećenik, teolog i političar mons. dr. Josip Pazman. On je svojim radom ostavio trag na pedagoškom i znanstvenom području, te je bio vrlo aktivan u političkom i crkvenom životu Hrvatske. Ovaj rad donosi nekoliko priloga u cilju boljeg poznavanja njegova života i rada.¹

Treba napomenuti da posebnu teškoću u istraživanju djelovanja dr. Josipa Pazmana predstavlja nepoznata sudbina njegove rukopisne ostavštine. Premda je posljednje godine živote proveo kao upravitelj župe sv. Petra u Zagrebu, njegova ostavština se danas tamo ne nalazi.²

¹ Ovaj članak je u dobroj mjeri nastao na poticaj istaknutog hrvatskog povjesničara dr. Jere Jareba, kojem ovom prigodom zahvaljujem, jer me dobrohotno upozorio na potrebu istraživanja života i rada dr. Josipa Pazmana, čije djelovanje još uvijek tek fragmentarno poznajemo. Radom na ostavštini Pazmanova kolege i suradnika mons. dr. Frana Barca spoznaja o važnosti Pazmanova djela postala mi je još očitija.

² Prema tvrdnji sadašnjeg župnika mons. Matije Stepinca od Pazmanove rukopisne ostavštine u arhivu župe sv. Petra osim 'Zapisnika sjednica konferencije sv. Vinka Paulskog' nema ništa drugo sačuvano.

Osnovni podaci iz životopisa³

Josip Pazman je rođen 18. veljače 1863. u Pakracu. Pučku školu je pohađao u rodnom gradu, a šest razreda gimnazije je proveo u poznatom požeškom kolegiju.⁴ U Nadbiskupskom sjemeništu - gimnaziji je završio posljednja dva razreda, te je 1883. položio ispit zrelosti. Nakon mature u Rimu je kao pitomac zavoda Germanico-Hunagricum na sveučilištu 'Gregorijana' slušao filozofiju i teologiju. Godine 1887. postao je doktor filozofije, a 1890. doktorira iz teologije. Također, pokazao je i interes za crkveno pravo, pa je postigao i diplomu iz te znanosti. Za vrijeme studija sudjelovao je u rješavanju zadanih slučajeva (*casus constientiae*), koje je "višeputa na zadovoljstvo sakupljenih profesora i slušatelja riješio". Uz hrvatski jezik, govorio je i pisao latinski, talijanski i njemački. U Hrvatsku se vratio 1890., te je započeo službu profesora klasične filologije na Nadbiskupskom liceju u Zagrebu. Nadstojnik klerika u Nadbiskupskom sjemeništu postao je 1891., a 1892. ga je Kraljevska zemaljska vlada imenovala povjerenikom za nižu realku.⁵

Godine 1894. Pazman je postao suplent na Katedri moralnog bogoslovlja Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu.⁶ Dvije godine kasnije, 18. studenoga 1896., imenovan je kraljevskim javnim izvanrednim profesorom moralnoga bogoslovlja.⁷ Dekretom zagrebačkog nadbiskupa dr. Jurja Posilovića je 2. listopada 1899., u znak osobitoga povjerenja od duhovne oblasti, imenovan "prosynodalnim eksaminatorom kod ispita za kuratni kler".⁸

Tijekom studija i boravka u Rimu Pazman je uvidio važnost Marijine kongregacije za odgoj katoličke mladeži. Zato je 1897. osnovao Marijinu kongregaciju za učenike Kr. gornjogradske gimnazije u Zagrebu. Nakon toga, počele su se osnivati kongregacije i u drugim hrvatskim gradovima.⁹ Tako je u Požegi, vjerojatno ponukan ovim primjerom, 1899. godine Fran Barac osnovao 'Marijinu kongregaciju gimnazijalaca'.

³ Za kratki pregled života i rada dr. Pazmana usp. neobjavljeni diplomski rad Ivan MIKLENIĆ, *Život i kanonistički rad. Bio-bibliografski prikaz.*, Zagreb 1992. Dosad je jedini objavljeni znanstveni rad o djelovanju dr. Pazmana napisao zagrebački kanonik i profesor na Bogoslovnom fakultetu dr. Matija Berljak. Usp. Matija BERLJAK, "Dr. Josip Pazman i 'Bogoslovska smotra'", *Bogoslovska Smotra* (dalje: BS), LXX/2000., br. 3-4, 507.-522.

⁴ O Pazmanovu školovanju u Požegi usp. *Požeška kolegija: spomenica o stogodišnjici 1835-1935*, Slav. Požega 1935., 249.-251.

⁵ Arhiv Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu (dalje: AKBF), Izvještaj dr. Ivana Bujanovića dekanatu Bogoslovnog fakulteta od 13.X.1894. o kandidatima za mjesto suplenta na katedri za moralno bogoslovlje, br. 93/1894. Ovdje koristim prigodu da ljubaznim djelatnicima Katoličkog bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, ponajprije gospodinu dekanu prof. dr. Josipu Balobanu i tajniku Davoru Mavriću, te gospođi Branki iz Arhiva Fakulteta, zahvalim na svesrdnoj pomoći i suradnji tijekom istraživanja u arhivu KBF-a.

⁶ AKBF, Obavijesti o imenovanju dr. Pazmana za suplenta na katedri za moralno bogoslovlje, br. 94, 101 i 102/1894.

⁷ AKBF, Imenovanje dr. Pazmana izvanrednim profesorom, br. 88/1896.

⁸ AKBF, Nacrt dopisa dekana Martina Štiglića Kr. zem. vladi, Odjelu za bogoštovlje i nastavu od 21. VI. 1904., br. 31/1904.

Ravnateljem Zavoda sv. Jeronima u Rimu Pazman je postao 1900. godine. Papinskim dekretom imenovan je počasnim kanonikom i prepoštom ilirskog kaptola, te upraviteljem gostinca Svetojeronimskog zavoda. Ubrzo nakon imenovanja, kao opunomoćenik hrvatskih nad/biskupa, podnio je kardinalu Vannutelliju nacrt papinske bule kojom se ukida kaptol svetojeronimske crkve i osniva Hrvatski zavod u Rimu, te donosi nacrt statuta Zavoda. Papa Lav XIII. je 1. kolovoza 1901. apostolskim pismom pod naslovom *Slavorum gentem* dokinuo kaptol, a gostinjac je pretvoren u svećenički zavod za hrvatski narod. Ovaj čin je poprimio političke konotacije i izazvao nezadovoljstvo ugarskih, talijanskih i austrijskih vlasti, te crnogorskog kneza. Političko-diplomatskim pritiscima, te čak i nasilnim istupima ometanja posjeda onemogućavana je provedba papinskog pisma. Na kraju je ono bilo revidirano, a iz imena Zavoda je uklonjen hrvatski naslov. Pazman je svojim upornim nastojanjima i hrabrim držanjem u rješavanju svetojeronimskog pitanja doveden u težak položaj. Talijanska vlada ga je odlučila prognati kao nepoćudnog stranca, pa se zato krajem studenoga 1901. vratio u Zagreb, gdje ga je narod dočekao kao junaka.¹⁰

Svjedočanstvo o Pazmanovim aktivnosti u događajima oko Zavoda sv. Jeronima pružaju nam njegova pisma upućena političaru i publicistu Šimi Mazzuri 1901. godine iz Rima. Pazman je 18. rujna 1901. posebno zahvalio Mazzuri na pomoći koju je svojim djelovanjem pružio Zavodu (npr. članci u *Obzoru* i dr.), te ga je zamolio za intervenciju kako bi se otvorila rubrika u *Obzoru* i drugim novinama za "sakupljanje dobrovoljnih prinosa za hrv. zavod sv. Jeronima u Rimu".¹¹ Prilozi su Pazmanu trebali poslužiti za sudske troškove, odnosno za obranu prava hrvatskog naroda na Zavod. On je bio svjestan neizvjesne borbe koja ga je čekala, jer je, kako je sam napisao, svjedok "gadnoj i nepravednoj otimačini" koja je imala svoju političku pozadinu.¹² Novčane priloge su Pazmanu poslali zagrebački nadbiskup J. Posilović, Kaptol đakovački i biskup Josip Juraj Strossmayer, Prva hrvatska štedionica, te niz drugih dragovoljaca. Također, dobio je i mnogobrojne brzozjave potpore.¹³

⁹ M. BERLJAK, "Dr. Josip Pazman i 'Bogoslovska smotra'", BS, LXX/2000., br. 3-4, 510.

¹⁰ O Pazmanovu upravljanju Zavodom sv. Jeronima usp. Juraj MAGJEREC, *Hrvatski zavod sv. Jeronima u Rimu* (=Collegium S. Hieronymi Illyricum in Urbe); s dodatkom Jubilejske proslave (1453-1953), Rim 1953., 40, 48.-51., te Matija BERLJAK, "Mons. dr. Josip Pazman: prvi rektor (1863-1925)", *Papinski hrvatski zavod svetoga Jeronima: (1901-2001): zbornik u prigodi stote obljetnice Papinskog hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, Zagreb 2001., 399.-428. Za bliže razmatranje svetojeronimske afere u tom razdoblju usp. Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001., 333.-369. Također vidi i Mario STRECHA, *Katoličko hrvatsstvo: počeci političkog katolicizma u banskoj Hrvatskoj (1897.-1904.)*, Zagreb 1997., 169.-213.

¹¹ Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa, Josip Pazman, Pisma Šimi Mazzuri, R 6491 b (dalje: R 6491 b), Pazmanovo pismo Š. Mazzuri; Rim, 18. 09. 1901.

¹² R 6491 b, Pazmanovo pismo Š. Mazzuri; Rim, 20. 09. 1901.

¹³ R 6491 b, Pazmanovo pismo Š. Mazzuri; Rim, 29. 09. 1901.

Onemogućavan u svojem radu u Rimu, Pazman nije zanemario brigu o nastavku sveučilišne karijere u domovini. Zato se u listopadu 1901. obratio dekanatu Bogoslovnog fakulteta da nije primio plaću za kolovoz i rujan.¹⁴ Kr. zemaljska vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu je 6. studenog 1901. odgovorila dekanatu da se Pazmanu plaća ne može isplatiti, "pošto se ničim nije iskazao, da se je nakon izmiruća podijeljena mu dopusta povratio i propisno prijavio, nego je šta više produljenje dopusta i za zimski semestar nauk. god. 1901/1902. polučio i nastavio".¹⁵ Dr. Pazman je u listopadu 1901. dobio dopust do kraja ožujka 1902. Nakon povratka iz Rima smatrao je da će mu radi oporavka biti dovoljan tromjesečni dopust prije stupanja na profesorsku službu na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. No, u svojoj prijavi dekanatu Fakulteta je napomenuo da je spreman odreći se dopusta i započeti s predavanjima 1. siječnja 1902. godine. Naime, Kr. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu, zamjerila mu je da se nije odazvao njezinu nalogu od 12. prosinca 1901. glede mogućnosti prekida dopusta, te da nije uputio pismeno obrazloženu molbu kojom bi zatražio da može početi s predavanjima početkom siječnja 1902. godine. Zato je od Vlade bio optužen da se "ogriješio o subordinaciju dužnu najvišoj nastavnoj oblasti", te je strogo opomenut i upozoren da će se protiv njega ubuduće "strože disciplinarno postupati". Vlada se pri tome pozvala na "pedagoško-didaktičko gledište" smatrajući da će doći do štete u nastavi, jer se "u polovici semestra prekida predavanja suplenta". Pazman je radi iznesenih optužbi od strane Vlade 22. svibnja 1902. napisao predstavku i molbu dekanatu Bogoslovnog fakulteta u kojoj je obrazložio svoje viđenje situacije oko povratka, odnosno započinjanja predavanja na fakultetu. Tom prigodom je zamolio dekanat da njegovo obrazloženje pošalje banu, s molbom da ga razriješi "krivnje povreda subordinacije" i disciplinske kazne. No, Pazmanova molba je bila odbijena.¹⁶ Na kraju je on na službu na fakultetu nastupio 1. travnja 1902. godine, nakon završetka prethodno odobrenog dopusta.¹⁷

Niz godina je Pazman djelovao kao sveučilišni profesor na Bogoslovnom fakultetu gdje je predavao moralno bogoslovlje. Za redovitog profesora je izabran 1908. godine. Dekan Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu bio je tijekom šk. god. 1910./1911. i 1915./1916.¹⁸ Rektor Zagrebačkog sveučilišta bio je 1912./1913. i tada "uveo je u život mensu akademiku i sveuč. puč. predavanja".¹⁹

¹⁴ AKBF, Pazmanov dopis dekanatu Bogoslovnog fakulteta, br. 72/1901.

¹⁵ AKBF, Odgovor Kr. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu, br. 75/1901.

¹⁶ AKBF, Pazmanova molba dekanatu Bogoslovnog fakulteta, br. 49/1902.

¹⁷ AKBF, Dopis dr. J. Pazmana dekanatu Bogoslovnog fakulteta, br. 9/1902.

¹⁸ Usp. Fran BARAC, "Teološki fakultet", *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924 : Spomenica akademičkoga senata*, Zagreb 1925., 95, te AKBF, Potvrda Kr. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu o izboru dr. J. Pazmana za dekana, br. 65/1915.

¹⁹ D.[David] K.[KARLOVIĆ], "PAZMAN Josip dr.", *Znameniti i zaslužni Hrvati te pomena vrijedna lica u hrvatskoj povijesti od 925-1925*, Zagreb 1925., 210.

U kontekstu pedagoškog i znanstvenog rada dr. Pazman je pokazivao sklonost prema pisanoj riječi. Tako je bio urednik *Katoličkog Lista* (1904.-1912.), u kojem je povremeno odgovarao na razne upite čitatelja,²⁰ a osobito je aktivno sudjelovao u polemici o pravu na uporabu glagoljice u bogoslužju.²¹ Za Društvo sv. Jeronima Pazman je napisao *Život Blažene Djevice Marije, presvete Matere Božje* (Zagreb, 1898.-1899.) i *Život sv. Josipa: po sv. pismu po predaji sv. otaca i po nekim piscima* (Zagreb, 1900.). Zasiurno najznačajniji njegov rad predstavlja prijevod prvog zakonika crkve *Codex iuris canonici* iz 1917. godine.²² Važno mjesto u Pazmanovu djelovanju zauzima pokretanje *Bogoslovske Smotre* 1910. godine. Prva dva godišta *Smotre* (1910. i 1911.), koji su bili intergralni dio *Katoličkog Lista*, uredili su zajedno dr. Pazman i dr. Edgar J. Leopold. Od 1912. do 1918. *Smotru* su uređivali dr. Pazman i dr. Fran Barac. Dva puta Pazman je uređivao i *Glasnik sv. Josipa* (1895.-1900. i 1923.-1925.). Još kao nadstojnik u sjemeništu preuzeo je uredništvo *Glasnika sv. Josipa*. Dr. Pazman je bio utemeljitelj Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva na dionice (1905.),²³ a spada i među osnivače Katoličkog kasina.²⁴ Također, uredio je 1907. tiskaru Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva.²⁵

Sudjelovao je dr. Pazman i u političkom životu Hrvata, gdje je zastupao "potrebu fuzije hrvatskih kršćanskih socijala i 'frankovačkih' pravaša", a financijski se skrbio za pravaški tisak.²⁶ Inače, on je bio izabran za saborskog zastupnika u kotaru Nova Gradiška.²⁷ Na sjednici održanoj 4. listopada 1911. u Zagrebu sastali su se predstavnici pokrajinskih pravaških stra-

²⁰ Npr. usp. Josip PAZMAN, "Casus. Smije li katolik biti orguljaš u židovskoj sinagogi ili protestantskoj bogomolji?", *Katolički List* (dalje: KL), 57/1906., br. 9, 99.-100., te Josip PAZMAN, "Smije li se na veliku subotu poslije uskrnuća meso jesti?", KL, 57/1906., br. 11, str. 125.

²¹ U svezi polemike o glagoljici usp. KL, 55/1907., br. 30-31, 35.-40.

²² I. Miklenić donosi podatak da je Pazman za vrijeme boravka u zatvoru prevodio "Zakonik kanonskog prava". O tome usp. neobjavljeni diplomski rad Ivan MIKLENIĆ, *Život i kanonistički rad. Bio-bibliografski prikaz.*, Zagreb 1992., 13.-14.

²³ Glede djelovanja dr. Pazmana kao urednika *Bogoslovske Smotre* usp. M. BERLJAK, "Dr. Josip Pazman i 'Bogoslovska smotra'", BS, LXX/2000., br. 3-4, 507.-522. Također, usp. D.[avid] K.[ARLOVIĆ], "PAZMAN Josip dr.", *Znameniti i zaslužni Hrvati*, 210.

²⁴ O društvu kulturno-zabavnog obilježja "Hrvatski katolički kasino" usp. Ivan HUZJAK, "Društvo 'Hrvatski katolički kasino'", *TKALČIĆ: Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 4/2000., 259.-362.

²⁵ † Mons. Dr. Josip Pazman", KL, 76/1925., br. 49, 636.

²⁶ Stjepan MATKOVIĆ, "PAZMAN, Josip", *Životopisi istaknutih pripadnika Hrvatskoga katoličkog pokreta*, u: *Hrvatski katolički pokret: zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.*, Zagreb 2002., 829.-830., I. Peršić tvrdi da je 1910. "furtimaško 'Hrvatstvo' preuzelo ime 'Hrvatskoga prava' dobivši (...) u dru Josipu Pazmanu financijskog skrbnika". O tome usp. Ivan PERŠIĆ, *Kroničarski spisi* (prir. S. Matković), Zagreb 2002., 179.

²⁷ † Mons. Dr. Josip Pazman", KL, 76/1925., br. 49, 637. B. Janjatović piše da je Pazman od 1910. bio član Hrvatskog sabora, izabran u ime Nove Gradiške. Usp. Bosiljka JANJATOVIĆ, *Stjepan Radić: progoni, zatvori, suđenja: 1889.-1928.*, Zagreb 2003., 153., bilj. 498.

naka, te su konstituirali Vrhovnu upravu ujedinjene Stranke prava za sve hrvatske zemlje. Među nazočnima je bio i dr. Pazman, koji je izabran za rizničara Vrhovne uprave Svepravaške organizacije.²⁸ Povremeno je tijekom Prvog svjetskog rata vrlo aktivno kao zastupnik Stranke prava (frankovaca) istupao u raspravama u Hrvatskom saboru.²⁹ Na zimskom zasjedanju Sabora u veljači 1916., Pazman je podržao planove austrougarskog podmaršala Conrada von Hötzendorfa i visokih vojnih krugova u Beču. Tom prigodom je rekao da se jugoslavensko pitanje može riješiti ili pobjedom hrvatske državnopravne nacionalne misli ili srpske nacionalne misli i izjasnio se u prilog "uskrsnuća Hrvatske na razvalinama velikosrpskih osnova".³⁰

Sredinom svibnja 1917. godine utjecajno društvo "Österreichische Politische Gesellschaft" (Austrijsko političko društvo), koje je okupljalo visoke vojne i političke osobe, pozvalo je predstavnike svih hrvatskih, srpskih i slovenskih stranaka na diskusiju o jugoslavenskom pitanju. Hrvatsko-srpska koalicija, Starčevićeva stranka prava i političari iz Bosne i Hercegovine su odbili doći. Pozivu su se odazvali predstavnici Slovenske ljudske stranke, frankovci dr. Dragutin Šafar i dr. J. Pazman, te još neki pravaši. Pazman je ovom prigodom istaknuo važnost ujedinjenja Hrvata i Slovenaca, te pitanje Istre i Slovenskog primorja.³¹

Jugoslavenski klub zastupnika u Carevinskom vijeću u Beču je 30. svibnja 1917. zatražio ujedinjenje svih zemalja Austro-Ugarske Monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u samostalno državno tijelo pod žezlom Habsburško-lorenske dinastije. Hrvatsko katoličko svećenstvo, posebice u javnosti istaknuti svećenici poput zagrebačkog nadbiskupa Antuna Bauera, Frana Barca, Kerubina Šegvića, Janka Šimraka, krčkog biskupa Antuna Mahnića i niza drugih, pozdravilo je Svibanjsku deklaraciju. Od utjecajnijih osoba u crkvenim krugovima protiv deklaracije je istupio jedino vrhbosanski nadbiskup Josip Stadler³², kojemu su potporu dali frankovci, među kojima i dr. Pazman.³³

²⁸ Marjan DIKLIĆ, *Don Ivo Prodan: političko djelovanje i parlamentarni rad*, Zadar 2003., 75. Za pregled pravaških skupina usp. Mirjana GROSS, *Izorno pravaštvo : ideologija, agitacija, pokret*, Zagreb 2000.

²⁹ O Pazmanovim istupima u Saboru usp. Bogdan KRIZMAN, *Hrvatska u Prvom svjetskom ratu: Hrvatsko -srpski politički odnosi*, Zagreb 1989., 94, 114, 149.

³⁰ Dragovan ŠEPIĆ, *Italija, Saveznici i jugoslavensko pitanje*, Zagreb 1970., 152.-153. Vojni krugovi su predlagali da se Srbija kao najopasniji poticatelj jugoslavenskog separatizma priključi Monarhiji, a Crna Gora ili sačuva kao nezavisna zemlja, s tim da joj se oduzmu Lovćen i visoravan Grab, radi zaštite Boke kotorske, te obala do albanske granice, ili pak da se i ona anektira.

³¹ *Isto*, 200.-201. Također, o ovom sastanku u Beču usp. Zlatko MATIJEVIĆ, "Reakcije frankovačkih pravaša na 'Svibanjsku deklaraciju' i njezine promicatelje (1917.-1918.)", *Riječki teološki časopis*, 12/2004., br. 1., 235.-237.

³² Ivan MUŽIĆ, *Hrvatska politika i jugoslavenska ideja*, Split 1969., 115. O odjecima Svibanjske deklaracije usp. Zlatko MATIJEVIĆ, "Odjeci Svibanjske deklaracije Jugoslavenskog kluba u Hrvatskoj, te Bosni i Hercegovini (1917.-1918. godine)", *Spomenica Ljube Bobana (1933.-1994.)*, Zagreb 1996., 245.-256.

³³ Z. GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, 406.

Pazman, kao ni drugi frankovci, nije sudjelovao u radu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Oni nisu bili ni pozvani u to vijeće, iako su imali 12 zastupnika u Hrvatskom saboru.³⁴ M. Matulić piše da su frankovci “do posljednjeg časa radili za opstanak Austrije”, pa su tako njihovi izaslanici, među kojima i dr. Pazman, “još 18. listopada hodočastili u Beč caru Karlu”.³⁵ O određenim vezama frankovaca i austro-ugarskih vlasti tijekom rata, posebice u kontaktima s visokim vojnim krugovima, svjedoči nam i aktivni sudionik političkih događaja u tom vremenu Srđan Budisavljević.³⁶

Na Blagovijest, 25. ožujka 1919., u stan dr. Pazmana je došla policija koja je izvršila premetačinu i potom ga radi njegova političkog djelovanja uhitala bez poštovanja pravnih normi. U zatvoru je ostao do potkraj veljače 1920. godine, a za to vrijeme nikada nije bio izveden pred sud. “Zatvor ovaj skriviše političke prilike u našoj Hrvatskoj nakon prevrata u godini 1918.” U zatvoru je boravio “u strašnoj neizvjesnosti”. Na mjestu sveučilišnog profesora umirovljen je “radi političkih njegovih nazora” u dobi od 56 godina. Nakon povratka iz zatvora živio je vrlo skromno. “Vršio je i sada razne službe, bio je defensor matrimonii i promotor iustitiae, dijecezanski cenzor ... sve službe, koje čovjeka zaokupljaju dosta, ali su službe počasne.” Radi osiguranja najvažnijih sredstava za život, budući da mu mala mirovina nije bila dostatna za preživljavanje, iznajmljivao je jednu sobu svojeg svećeničkog stana učenicima, dok je u drugoj sam stanovao. Upravu župe sv. Petra u Zagrebu preuzeo je 15. listopada 1923. godine, a radio je, tvrde njegovi suvremenici, s oduševljenjem i velikom ljubavlju, pa su ga vjernici dobro prihvatili. U veljači 1925. papa Pijo XI. imenovao ga je svojim kućnim prelatom. Sudjelovao je na sinodi zagrebačke nadbiskupije održanoj krajem kolovoza 1925. Nakon samo dvije godine župničke službe, preminuo je 5. prosinca 1925. godine.³⁷

Od 6. prosinca 1923. Pazman je kao upravitelj župe sv. Petra aktivno djelovao na sjednicama konferencije sv. Vinka Paulskog, koje su se održavale u prostorijama župe. Prvi put je naveden kao predsjednik u zapisniku sjednice 10. listopada 1924. godine. Tijekom 1923./1924. predsjednik je bio Spasoje Ferlan, a Pazman je naveden kao potpredsjednik. Na zadnjoj sjednici Društva je bio 19. rujna 1925. godine. U zapisniku sjednice od 19. prosinca

³⁴ Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu* (pretisak), Zagreb 1992., 14.

³⁵ Marijo MATULIĆ, “Postanak Jugoslavije. Kratki nacrt povijesti ujedinjenja. Jugoslavenska misao.”, *Seljački kalendar za prestupnu godinu 1928.*, Zagreb 1927., 51. O posjetu frankovaca caru Karlu i grofu Tiszi usp. Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske : 1918-1929*, Zagreb 1938., 92.-93.

³⁶ Srđan BUDISAVLJEVIĆ, *Stvaranje države Srba Hrvata i Slovenaca*, Zagreb 1958., 24.-25. Također, o povezanosti frankovaca s habsburškim dvorom još od kraja 19. st. i početkom 20. st., te njihovim nastojanjima za rješavanje hrvatskog pitanja u sklopu Monarhije, odnosno u prvim godinama nakon stvaranja jugoslavenske države usp. Ivo BANAC, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji: Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb 1988., 98.-102., 247, 249.-250.

³⁷ † Mons. Dr. Josip Pazman”, KL, 76/1925., br. 49, 637.

1925. stoji: "G. podpredsjednik Kofler izvješćuje, da nam je 5./XII. o. g. umro naš dobri predsjednik Dr Josip Pazman, pa mu svi članovi kliču: Slava!"³⁸

U nekrologu u *Katoličkom Listu* glede Pazmanova djelovanja stoji napisano: "Dr Josip Pazman bijaše svećenik rijetkih sposobnosti, svećenik učen, svećenik solidno pobožan, i jake, neslomive volje." Kao čovjek bio je vrlo uporan, čvrstog karaktera i ponekad tvrdoglav. Njegov sporovod je pokazao da su ga vjernici neobično cijenili, te da "sahranjuju svećenika rijetkih vrлина".³⁹

Suradnja između dr. Josipa Pazmana i dr. Frana Barca

Dr. Josip Pazman i dr. Fran Barac⁴⁰ spadaju među hrvatske svećenike koji su uz afirmaciju na crkvenom planu, ostavili traga na pedagoškom, znanstvenom i političkom polju. Njihovo djelovanje krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća još uvijek nije u dovoljnoj mjeri istraženo. Obojica su bili učenici požeškog kolegija, a kao kolege su predavali na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu. Šest godina su zajedno uređivali *Bogoslovsku Smotru*. Tijekom Prvog svjetskog rata djelovali su u političkom životu Hrvata, ali su pri tome bili na suprotnim stranama. Ovdje ćemo u kratkim crtama prikazati na pojedinim primjerima njihovu suradnju tijekom prva dva desetljeća 20. stoljeća.

Mladi i ambiciozni svećenik dr. Fran Barac, koji je aktivno djelovao u Požegi, 31. siječnja 1907. habilitirao je na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu radom *O modernoj katoličkoj apologetici*. To djelo, koje je predstavljalo svojevrsnu novost u teološkom promišljanju u Hrvatskoj, na stranicama crkvenog tiska je izazvalo oštru raspravu o pitanju modernizma između dr. Barca i krčkog biskupa dr. Antuna Mahnića. U polemiku su se vrlo aktivno uključili te svrstali na Barčevu stranu sveučilišni profesori dr. Antun Bauer i dr. Josip Pazman, te dr. Josip Marić. Tadašnji urednik *Katoličkog Lista* dr. Pazman je u veljači 1908. Barcu u znak potpore poručio: "Kako pisah, stupci Vam stoje otvoreni, dok se branite protiv 'Hrvatske Straže'. Bog Vam dao da se ta neprilika dobro po Vas svrši." Također, on je Barcu javio "da i 'Serafinski perivoj' donša kritiku" njegove studije, a "kritičar je objektivan".⁴¹ Uz to, Pazman je upozorio na 'nesavjesnu' kritiku Barčeve knjige u *Hrvatskoj Straži*, jer je

³⁸ Arhiv župe sv. Petra u Zagrebu, Zapisnici sjednica konferencije sv. Vinka Paulskog. Koristim prigodu da ovdje zahvalim vlč. Alojziju Žlebečiću župniku župe Krista kralja u Zagrebu, te župniku župe sv. Petra mons. Matiji Stepincu na susretljivosti i pomoći pri istraživanju u župnom arhivu.

³⁹ "† Mons. Dr. Josip Pazman", KL, 76/1925., br. 49, 637.

⁴⁰ O djelovanju dr. Frana Barca usp. Ivica ZVONAR, "Prinos poznavanju političkog djelovanja dr. Frana Barca", *Časopis za suvremenu povijest*, 34/2002., br. 2, 409.-433., te Ivica ZVONAR, "Dr. Fran Barac – svećenik, teolog i političar", *Podravski zbornik*, 28/2002., 176.-186., i *Isti*, "Fran Barac i ujedinjenje Hrvatske bogoslovne akademije sa Staroslavenskom akademijom i Leonovim društvom", *Senjski zbornik*, 30/2003., 351.-362.

⁴¹ Biskupijski arhiv Đakovo, Fran Barac, sv. VI., Posjetnica dr. Josipa Pazmana upućena Barcu od 21.II.1908., i 10.V.1909. Ovdje koristim prigodu da mons. dr. Andriji Šuljku najsrdačnije zahvalim na svekolikoj pomoći i suradnji tijekom istraživanja u Biskupijskom arhivu.

ta kritika, po njegovu sudu, bila primjer i uzor "kako se ne smije i kako ne valja" ocjenjivati tuđe djelo.⁴² S druge strane, *Hrvatska Straža* je u svojem prilogu za 1909. godinu odgovorila na replike dr. Bauera, dr. Pazmana i dr. Barca, ističući da su upravo njihove replike primjer i uzor "kako se ne smije kritikovati i replicirati".⁴³

Dr. Pazman se kao dekan Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu posebice brinuo za razvoj fakulteta i kvalitetu nastave. Stoga je 9. prosinca 1910. uputio molbu Vladi, odnosno odjelu za bogoštovlje i nastavu da predloži "Njegovom kr. apostolskom Veličanstvu" da što prije imenuje suplente dr. Frana Barca i dr. Ivana Angela Ruspina "za kr. javne profesore", jer je fakultet ostao bez trojice profesora. Naime, prof. dr. A. Bauer je imenovan kanonikom Prvostolnog kaptola zagrebačkog, prof. dr. Janko Belaj je umirovljen, a prof. dr. Mirko Marchetti je bio teško bolestan. Također, prof. dr. Josip Volović i prof. dr. Ivan Bujanović su unatoč drugim obvezama pristali ostati i dalje raditi na fakultetu. Nedostatak kadra, ističe dr. Pazman, osobito se osjeća "prigodom strogih ispita", jer nema profesora za sve struke, a suplenti ne smiju ispitivati. Isti problem je i kod habilitacija. Zato je profesorski zbor zamolio Vladu da što prije imenuje Barca i Ruspina za javne profesore kako bi se riješili navedeni problemi. Ova molba je bila pozitivno riješena, pa je 11. veljače 1911. Barac imenovan izvanrednim javnim profesorom općeg dijela dogmatike, a Ruspini crkvenog prava.⁴⁴ Prigodom slanja obavijesti o imenovanju Pazman je Barcu čestitao na imenovanju za izvanrednog javnog profesora, te mu napomenuo da želi da mu ovaj izbor bude "zadovoljština za nezaslužene objede, što su ih sasuli na Vas poradi znanstvenoga rada".⁴⁵ Sudjelovao je dr. Pazman u radu fakulteta na razne načine. Tako ga je profesorski zbor na sjednici 25. svibnja 1912., uz dr. F. Baraca, dr. Huga pl. Mihalovicha i dr. Ivana Angjela Ruspina, izabrao za delegata koji će "kod izbora rektora za iduću godinu 1912/13 sudjelovati".⁴⁶

Već smo spomenuli da je dr. Pazman imao značajnu ulogu u razvoju crkvenog tiska. Zahvaljujući njegovoj poduzetnosti i zalaganju *Bogoslovska Smotra* je 1910. godine izašla kao prilog *Katoličkog Lista*, ali bez odgovornosti Profesorskog zbora Bogoslovnog fakulteta. Uz pomoć nadbiskupa koadjutora dr. Bauera i zagrebačkog Kaptola osiguran je financijski temelj lista, a prva dva tiskana godišta su pokazala da se "našlo na okupu i kolo revnih suradnika oko ove revije". Unatoč početnim brigama oko profiliranja lista, suradnika i financijskih tegoba, *Smotra* je vrlo brzo uspjela stati na svoje noge.⁴⁷ Od 1912. je Profesorski zbor Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu

⁴² Josip PAZMAN, "Moderna apologetika i djelo Pavla Schanza", KL, 59/1908., br. 17, 203.-205.

⁴³ "Hrvatska Straža" na obranu svoje kritike", *Hrvatska Straža*, VII/1909., Prilog, 3.-4.

⁴⁴ AKBF, Rješenje o imenovanju od 26. II. 1911., br.11/1911.

⁴⁵ AKBF, Obavijest dekanata od 3. III. 1911. upućena dr. Barcu o imenovanju, br. 9/1911.

⁴⁶ AKBF, Obavijest dekanata Bogoslovnog fakulteta od 27. V. 1912. o izboru četvorice delegata za izbor rektora.

⁴⁷ Fran BARAC, "U dvadeset i peto godište ...", BS, XXV/1937., br. 1, 1.-12.

bio prijavljen kao izdavaatelj, nakladnik i vlasnik časopisa, a za odgovorne urednike su bili imenovani dr. Josip Pazman i dr. Fran Barac.⁴⁸ M. Berljak je primijetio da je Pazman u prvom razdoblju (1910.-1919.) postojanja *Smotre* napisao iz područja kanonskog prava i moralne teologije “gotovo za svaki broj ili zapaženi članak ili raspravu ili bilješku”.⁴⁹

U jesen 1918. je zbog ratnih događaja rektorat Zagrebačkog sveučilišta odredio da se prekine održavanje nastave do 9. siječnja 1919. godine. Zanimljivo je ovdje kratko napomenuti da u listopadu 1918. profesori “hrvatskog sveučilišta u Zagrebu izriču svoje potpuno povjerenje narodnom Vijeću kao predstavniku jedinstvenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca”. Među potpisanima je i dr. Barac, a među onima koji nisu potpisali izjavu navedeni su dr. Franjo Zagoda, dr. Josip Pazman, dr. Mirko Marchetti i drugi profesori. Neki od njih su kasnije izjavili da im izjavu nitko ni nije dao na potpis, te da za nju nisu ni znali.⁵⁰ U svezi s (ne)izražavanjem potpore Narodnom vijeću SHS došlo je kasnije do sporenja na stranicama dnevnog tiska.

U odnosu između dr. Pazmana i dr. Barca početkom 1919. zapažamo određene disonantne tonove. Nakon svršetka rata i utemeljenja Države Slovenaca, Hrvata i Srba, Narodnog vijeća SHS u Zagrebu Barca je proglasilo za pročelnika ‘odsjeka priprava za mirovnu konferenciju’ u Parizu. Stoga je početkom siječnja 1919. zbog hitnosti podnio rektoru Sveučilišta molbu za dopust do kraja školske godine 1918./1919. U tom podnesku je izrazio želju da ga za to vrijeme na fakultetu mijenja dr. Stjepan Bakšić, koji je tada bio kapelan crkve sv. Blaža u Zagrebu.⁵¹ Na prvoj redovnoj sjednici Proforskog zbora Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, održanoj 9. siječnja 1919., profesor Franjo Zagoda je iskazao nezadovoljstvo što je u ovoj stvari zaobiđen profesorski zbor, te je predložio da se suplentura povjeri jednom privatnom docentu najbliže struke. Barac je izjavio da mu nije bila namjera mimoići profesorski zbor, već je bio vođen težnjom da se stvar što prije riješi kako bi se predavanja mogla redovito održavati. Proforskni zbor je većinom glasova predložio da se suplentura povjeri dr. Bakšiću. S tim prijedlogom se nisu složili dr. J. Pazman i dr. Hugo pl. Mihalović, koji su izrazili svoj “votum separatum”, te uputili svoju molbu vladi da ne prihvati zaključak proforskog zbora. Oni su smatrali da je sjednica bila na brzinu sazvana i da je bila prisutna samo polovica članova zbora. Također, držali su da je Barac svojim postupkom povrijedio pravo proforskog zbora da odlučuje o popunjavanju proforskih mjesta, a zamjerali su i što je umjesto iskusnih privatnih docenata kao zamjena za dr. Barca određen početnik Bakšić.⁵² Njihovo sta-

⁴⁸ AKBF, Obavijest o pokretanju časopisa od 6.IV.1912. upućena Kr. redarstvenom povjereništvu, br. 35/1912.

⁴⁹ M. BERLJAK, “Dr. Josip Pazman i ‘Bogoslovska smotra’”, BS, LXX/2000., br. 3-4, 521.

⁵⁰ “Pozdrav Narodnom Vijeću od sveučilišnih profesora”, *Hrvatska Država: glasilo za narodno ujedinjenje* (Zagreb), br. 231., 26. X. 1918.

⁵¹ AKBF, Rješenje vlade od 10. I. 1919. o dopustu dr. Barca, br. 5/1919.

⁵² AKBF, Zapisnik 1. redovne sjednice proforskog zbora od 9. I. 1919., te 1. izvanredne sjednice proforskog zbora od 13. I. 1919., br. 16 a-b-c/1919.

jalište nije bilo prihvaćeno, pa je tako odlukom Vlade dr. Bakšić imenovan suplentom, a 10. veljače 1919. je stupio na dužnost.⁵³

Dr. Josip Pazman je, kako smo spomenuli, bio uhićen krajem ožujka 1919. godine. Dok je bio u zatvoru, on je zajedno sa svojim kolegama H. pl. Mihalovićem i F. Zagodom umirovljen 3. rujna 1919.⁵⁴ Dekan fakulteta dr. Ivan Bujanović je 8. listopada protiv spomenutih umirovljenja poslao prosvjed akademičkom senatu Sveučilišta SHS u Zagrebu.⁵⁵ Također, dekan je kraljevskom povjereništvu za bogoštovlje i nastavu u Zagrebu prosljeđio Pazmanovu pritužbu da mu "vanredni doplatak na profesorsku plaću od mjeseca ožujka o. g. nije stavljen u tečaj (isplaćen, op. I. Z.)."⁵⁶ Proforski zbor Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu je na svojoj sjednici održanoj 14. listopada 1919. jednoglasno usvojio zaključak kojim izražava prosvjed protiv "neopravdanom umirovljenju sveučilišnih profesora".⁵⁷ Za vrijeme dok je Pazman bio u zatvoru, u nastavi ga je mijenjao zagrebački kanonik dr. Josip Volović.⁵⁸

U svezi s umirovljenjem profesora Bogoslovnog fakulteta u novinama *Riječ Srba-Hrvata-Slovenaca* objavljen je u ožujku 1920. intrigantan članak pod naslovom "Barac i drugovi" potpisan sintagmom "više svećenika", koji donosi "prikaz uloge odličnog člana dra. F. Barca i njegovih drugova na teološkom fakultetu zagrebačkog sveučilišta". Povod ovom istupu je bila informacija, koju je dr. Janko Šimrak prije pola godine na stranicama *Narodne Politike* iznio u javnost, da su profesori bogoslovije na sveučilištu "gg. Zagoda, Pazman i Mihalović umirovljeni na temelju mnijenja nekih svojih drugova o njihovoj stručnoj nespremnosti i o njihovom protudržavnom uplivu na slušatelje". Ova vijest je "osupnula svećeničke krugove", jer je zakon o umirovljenju sveučilišnih profesora suspendiralo još Narodno vijeće, pa je vlada mogla ove profesore umiroviti samo "ako je zato bilo opravdanog razloga". Izgleda da se razlog našao u njihovoj navodnoj nestručnosti i protudržavnom utjecaju. Glede stručnosti umirovljenih profesora u članku "Barac i drugovi" navodi se: "Treba naime znati, da g. Pazman, ma kakav u politici bio, gledom na stručnu spremu stoji daleko nad svima osta-

⁵³ AKBF, Imenovanje dr. Bakšića suplentom, br. 32/1919. Bakšić je u ovom razdoblju još dva puta mijenjao Barca (u ljetnom semestru 1919./1920., te od listopada do 31. prosinca 1920.). Usp. o tome AKBF, Dopis dekanata od 10.IV.1920. upućen Povjereništvu za prosvjetu i vjere u Hrvatskoj i Slavoniji, br. 119/1920., te rješenje od 16.IV.1920., br. 129/1920., rješenje Povjereništvu za prosvjetu i vjere od 23.X.1920., br. 331/1920. Također, usp. Fran BARAC, "Teološki fakultet", *Sveučilište Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Zagrebu 1874-1924: Spomenica akademičkoga senata*, Zagreb 1925., 79.-95.

⁵⁴ AKBF, Obavijest o umirovljenju Pazmana, Mihalovića i Zagode, br. 182/1919.

⁵⁵ AKBF, Prosvjed dekana dr. I. Bujanovića, br. 195/1919

⁵⁶ AKBF, Pismo dekana dr. I. Bujanovića kr. povjereništvu za bogoštovlje i nastavu, br. 196/1919.

⁵⁷ AKBF, Zapisnik I. redovite sjednice proforskog zbora Bogoslovnog fakulteta, br. 201a/1919. Na ovoj sjednici su bili prisutni profesori I. Bujanović, F. Barac, I. A. Ruspini, A. Sović, S. Zimmerman te privatni docent J. Marić.

⁵⁸ AKBF, Obavijest dekanata Bogoslovnog fakulteta Vladi, br. 109/1919.

lim profesorima teološkog fakulteta, dok gg. Zagoda i Mihalović sa svojom stručnom spremom niti najmanje ne zaostaju za svojim drugovima, a najmanje za g. Barcem ili g. Bujanovićem. To znadu svi svećenici, pa ako vlada nikako nije mogla posumnjati u ispravnost informacija o stručnoj nespremnosti gg. Pazmana, Zagode i Mihalovića, što ih je dobila od 'mjerodavnih faktora' tj. drugova ove trojice, jer nije mogla misliti, da bi baš na bogoslovnom fakultetu mogla dobiti bezsvesnih informacija o teološkim profesorima, - ako je dakle vlada morala vjerovati u ispravnost informacija dobivenih od profesora teologije o rečenoj trojici, to opet svećenici nikako nisu mogli vjerovati, da su te neispravne informacije zaista potekle s bogoslovnog fakulteta." Znakovito je da Proforski zbor Bogoslovnog fakulteta, kao ni prozvani pojedinci na iznesene optužbe nisu reagirali.⁵⁹

Nismo mogli utvrditi je li se dr. Barac u razdoblju kad je Pazman bio u zatvoru, a tada je on bio politički vrlo utjecajna osoba, zauzeo za njegovo puštanje na slobodu. Također, nismo uspjeli utvrditi je li Barac, osim sudjelovanja u pismenom prosvjedu protiv Pazmanova umirovljenja od strane profesora Bogoslovnog fakulteta, pokušao nešto drugo učiniti za njegovo reaktiviranje, odnosno njegov povratak na fakultet. Možemo tek nagađati o tome je li Barac poduzeo nešto za spas svojeg nekadašnjeg bliskog suradnika i kolege.

Početakom 1925. dr. Pazman je zbog bolesti bio razriješen dužnosti "defensora vinculi i promotora justitiae", a ova služba je potom povjerena dr. Barcu.⁶⁰ Tako je Barac naslijedio svjeg nekadašnjeg suradnika i kolegu. I nakon Pazmanove smrti on je iskazivao skrb za njegovu ostavštinu. O tome nam svjedoči činjenica da je na sjednici Odbora Hrvatske bogoslovske akademije održanoj 9. ožujka 1936. dr. Barac, kao predsjednik Akademije, sudjelovao u raspravi u svezi s upravom nad Pazmanovom zakladom.⁶¹ Naime, Pazman je, iako je posljednjih godina života prilično skromno živio, u svojoj oporuci ostavio 42 tisuće kruna za potporu izlaženju *Bogoslovske Smotre*, koju je nakon svojeg osnutka 1922. počela izdavati Akademija.⁶²

Možemo reći da je suradnja između Pazmana i Barca tijekom prva dva desetljeća 20. stoljeća na crkvenom području, prije svega na fakultetu i u uređivanju *Bogoslovske Smotre*, postigla uspjeh. Njihov rad u pojedinim crkvenim tijelima se u određenoj mjeri ispreplitao i nadopunjavao. Iako su u političkom životu djelovali na suprotnim stranama, nismo pronašli dokumente koji bi upućivali na njihov izravni sukob na političkom području. Teško je precizno odgovoriti kakav je bio njihov odnos u vrijeme raspada Austro-Ugarske Monarhije i stvaranja jugoslavenske države. Naime, Pazman je početkom 1919. završio u zatvoru, a Barac je tada bio na vrhuncu svoje političke karijere. U ovom trenutku nam zbog nedostatka dokumenata osta-

⁵⁹ [Više svećenika], "Barac i drugovi", *Riječ Srba-Hrvata-Slovenaca*, br. 24, 11. III. 1920., 4.-5.

⁶⁰ "Odlikovanje", *KL*, 76/1925., br. 7, 86.

⁶¹ AKBF, Zapisnik sjednica Odbora HBA.

⁶² M. BERLJAK, "Dr. Josip Pazman i 'Bogoslovska smotra'", *BS*, LXX/2000., br. 3-4, 519.

je nepoznato je li Barac u tom vremenu nešto poduzeo da pomogne svojem kolegi i nekadašnjem bliskom suradniku.

Pazmanovi uznički dani u svjetlu pisama Stjepana Radića

Zanimljivo je ovdje ukratko prikazati atmosferu koja je vladala krajem 1918. i tijekom 1919. godine. U ovom razdoblju došlo je do uhićenja političkih neistomišljenika, tj. onih koji nisu odmah pristali uz novoutemeljenu državu. Mnogi od onih koju su dobili pozive da se jave na policiju bili su “smjesta zatvoreni i po raznim se tamnicama kroz mjesec povlačili bez ikakvih iztraga, te napokon kad je razočaranje o jedinstvu i slobodi se razplifulo, pušteni na slobodu bez navedenoga razloga zašto su zatvoreni bili”. Tada su bili zatvoreni bivši ban Pavao Rauch, general Anton Lipošćak, Josip Pazman i mnogi drugi. “Razpoloženje u Zagrebu bilo je tada takovo, da je svaki bio progonjen, za koga su razni tirani i tirančići Narodnoga vijeća sumnjali, da je nepouzdan elemenat.” Zagrebački kanonici Ljudevit Ivančan i Lovro Radičević su bijegom u Graz uz pomoć nadbiskupa Bauera izbjegli hapšenje, a vratili su se tek kad se situacija normalizirala. U ovoj prilično neizvjesnoj situaciji raspadanja jedne države i nastojanja oko osnivanja nove, svjedok ovog burnog vremena kanonik Lj. Ivančan tvrdi da je njemu i Radičeviću nadbiskup Bauer rekao “da je on pogledom na budućnost posve umiren, jer da je Pribičević boraveći kod njega prije nekog vremena čitavi sat ga uvjeralo, da će glede prava katoličke crkve nakon sjedinjenja sa Srbijom sve po starom ostati”. Ivančan pomalo ironično primjećuje da je nakon ujedinjenja “sve drugačije izgledalo, jer je agrarna reforma nadbiskupu i kaptolu sve oduzela”. Tijekom 1919. godine su “prilike sve težje bivale”, jer je valuta silno oslabila.⁶³

U kontekstu političkog djelovanja frankovaca u vrijeme raspada Austro-Ugarske i stvaranja jugoslavenske države treba naglasiti da su oni već 2. prosinca 1918, samo dan nakon proglašenja ujedinjenja Države SHS sa Srbijom i Crnom Gorom, izdali proglas kojim su osudili stvaranje nove države kao protuustavan čin koji se protivi pravu naroda na samoopredjeljenje i kojim se suverenost hrvatskog naroda prenosi na srpskog kralja. Posebice su istaknuli da predstavnici Središnjeg odbora Narodnog vijeća SHS nisu bili birani predstavnici hrvatskog naroda i stoga nisu imali pravo nametnuti hrvatskom narodu novu državu i dinastiju. Dva dana nakon pojave proglasa, zaplijenjeno je njihovo glasilo *Hrvatska*. Akt stvaranja nove države nije priznala ni Radićeva Hrvatska pučka seljačka stranka (HPSS).⁶⁴

S obzirom na stanje u državi dr. Vladimir Prebeg je 24. veljače 1919. izjavio da je Stranka prava 29. listopada 1918. proglasila raspuštanje, jer su članovi bili uvjereni “da će se ujedinjenje Hrvata izvršiti uz sačuvanje i pro-

⁶³ Kaptolski arhiv u Zagrebu, Lj. Ivančan, Podaci o zagrebačkim kanonicima, III., 1054.-1055. Ivančanova stajališta o prvim mjesecima života u jugoslavenskoj državi dijeli i J. Horvat, usp. Josip HORVAT, *n. dj.*, 202.-207., 217.-229.

⁶⁴ B. KRIZMAN, *Hrvatska u prvom svjetskom ratu*, 363.

širenje naših prava". Oni su, naime, očekivali da će hrvatske zemlje ući u južnoslavensku konfederaciju kao "republička država". Budući da se frankovci nisu složili s tadašnjim načinom ujedinjenja, obnovili su stranku pod imenom Hrvatska stranka prava (HSP). Također, Prebeg je najavio da će se udružiti na izborima za ustavotvornu skupštinu s Radićem kako bi branili svoj "federalistički i republičanski program".⁶⁵

Dr. Pazman je kao član HSP-a zajedno s predsjednikom dr. Vladimirom Prebegom 27. veljače 1919. potpisao prosvjed protiv sastava Privremenog narodnog predstavništva, čije je prvo zasjedanje bilo zakazano 1. ožujka u Beogradu.⁶⁶ Tom prigodom oni su istaknuli da: "Hrvatski narod ne može tomu vijeću i njegovim zaključcima priznati legalnost, jer je ono bez volje i pitanja naroda ustrojeno najprvo dekretom državne vlasti, a onda stranačkim diktatom." U PNP-u nije bilo predstavnika HPSS-a, a članovi HSP-a nisu bili ni pozvani. Zato su frankovci smatrali da tako ustrojeno predstavništvo "nije i ne može biti zakoniti ustavni predstavnik hrvatskoga naroda i hrvatske države". Svoj prosvjed su poslali u Beograd s molbom da se pročita na zasjedanju PNP-a, te su istaknuli da ga upućuju i na mirovnu konferenciju u Parizu.⁶⁷

Središnji odbor HPSS-a je na sjednici održanoj 8. ožujka 1919. prihvatio rezoluciju kojom prosvjeduje protiv nasilja u Hrvatskoj, te traži da hrvatska država bude organizirana kao hrvatska neutralna seljačka republika. Također, donosi se zaključak o sakupljnju potpisa za takav zahtjev upućen američkom predsjedniku Wilsonu. Stjepan Radić radi toga razvija opsežnu akciju, prima strane novinare, stupa u kontakt s francuskim i talijanskim časnicima, piše letke i istupa u javnosti s ciljem što uspješnijeg prikupljanja potpisa. Radić je ovakvom aktivnom kampanjom uspio skupiti oko 157.000 potpisa za memorandum upućen Mirovnoj konferenciji u Parizu (predsjedniku Wilsonu), u kojem se potpisnici izjašnjavaju za hrvatsku neutralnu seljačku republiku.⁶⁸ U svezi s Radićevim istupima i memorandumom reagirali su i delegati Kraljevstva SHS na mirovnoj konferenciji u Parizu. Oni su na svojoj sjednici održanoj 27. svibnja 1919. zaključili da zbog djelovanja Radićeve stranke u Hrvatskoj dr. Barac, koji je na mirovnoj konferenciji obnašao dužnost pročelnika 'Sekcije za domaću štampu', napiše "jedan memoar kojim bi se objasnio značaj te agitacije i koji će se predati saveznicima". Također, bilo je odlučeno da Barac otputuje u Zagreb i organizira akciju protiv rada HPSS-a.⁶⁹

⁶⁵ "Prebegove i Radićeve izjave", *Narodna Politika* (Zagreb), br. 54, 24. II. 1919., 2.

⁶⁶ U tom kontekstu Stjepan Radić je u pismu upućenom iz zatvora 11. svibnja 1919. supruzi Mariji napisao da su 8. svibnja preslušani dr. Prebeg i dr. Pazman zato što su potpisali prosvjed protiv PNP-a. Usp. Bogdan KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića 1919-1928*, sv. 2., Zagreb 1973., 135.

⁶⁷ O prosvjedu usp. R. HORVAT, *n. dj.*, 71.-76.

⁶⁸ B. KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, 34.

⁶⁹ *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, Beograd 1960., 134.

Vlada Stojana Protića je na istupe HSP-a i HPSS-a reagirala represijom, jer ih je držala opasnim za državu, odnosno za svoju poziciju. Zato su uz dr. Pazmana i Stjepana Radića, bili uhićeni Josip Predavec, dr. Vladimir Prebeg i dr. Milan Kovačević, te nekolicina drugih hrvatskih političara. Dr. Josip Pazman je, kako smo naveli, bio uhićen 25. ožujka 1919. godine. Već sljedećeg dana na devetoj redovnoj sjednici Privremenog narodnog predstavništva (PNP) Matko Laginja je zatražio objašnjenje o uhićenju dr. Pazmana, S. Radića i dr. V. Prebega. Ministar unutarnjih poslova Svetozar Pribičević, po čijem nalogu su bila izvršena uhićenja, takav je postupak pravdao njihovim djelovanjem protiv jedinstva i stabilnosti države na domaćem i inozemnom planu.⁷⁰

Za vrijeme boravka u zatvoru Stjepan Radić je, kao iskusni "reštant" još iz vremena Austro-Ugarske, uspijevao održavati vezu s članovima obitelji i suradnicima. Tako je s njima često izmjenjivao pisma, koja će nam pomoći da pokušamo ukratko rekonstruirati Pazmanov boravak u zatvoru. No, u ocjeni Pazmanova (ne)snalaženja u zatvorskim uvjetima treba imati na umu da je u pismima Radić iznio svoja osobna, subjektivna zapažanja i procjene.

O Pazmanovu držanju u zatvoru Stjepan Radić je supruzi Mariji pisao nekoliko puta. Tako u pismu od 3. lipnja 1919. Radić piše da će Pazmana preseliti, pa neće više moći zajedno razgovarati. On smatra da će to za njega biti "užasan udarac". Navodi da je u zatvoru ponestalo petroleja, pa je dao Pazmanu svoje dvije svijeće. Glede Pazmanova raspoloženja je primijetio: "On je bio očajan, da prvu večer sprovede u tami u samici i da ne uzmogne ni breviar čitati. Danas će si već nabaviti svieće."⁷¹

U zatvoru su često kolale razne (dez)informacije. Tako je Radić 6. lipnja napisao supruzi: "Od Dr. Paz.[mana] sam saznao, da smo imali biti odpremljeni u Petrovardin (u tvrdjavu). ... Dr. Paz.[manu] je strašno tvrd i uzak ovaj krevet (slamnjača), te ne može gotovo ništa spavati. Boji se noći. On je rođj. 1863., pa je njemu pretežno odmah ravno u regretu s 56 god., dok ja to u glavnom podnosim kao neugodnu oružnu vježbu ('Vafenibung') – Da, pred malo dana kazao je Jagić Dr. Paz.[manu], da se ozbiljno radi na tom da nas sve puste." Radić je ovom prigodom od supruge tražio da mu od kuće pošalju vino, kako bi ga ponudio Pazmanu i ostalim suuznicima.⁷²

Zatvorenici je bilo zabranjeno da međusobno razgovaraju. O tome Radić 7. lipnja piše supruzi: "Ja sam bio izmienio par rieči s Dr. P.[azmanom] i odmah skoči neki agent kao ris, da je strogi nalog, da ne smiemo ni rieči prog.[ovoriti]. ... Naravski da smo zašutili, a siromah P.[azman] malo da se nije 'smrznuo'. On ne voli sukoba, jer bi nas mogli potjerati u Petrovaradin."⁷³

⁷⁰ Hrvoje MATKOVIĆ, *Svetozar Pribičević i Samostalna demokratska stranka do šestojanuarske diktature*, Zagreb 1972., 43.

⁷¹ B. KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, 167.

⁷² *Isto*, 169.-170.

⁷³ *Isto*, 170.

Unatoč zabrani razgovora zatvorenicima su našli načina da međusobno bar kratko komuniciraju. O tome nam govori i Radićevo pismo supruzi Mariji od 9. lipnja, gdje piše: "S Dr. P.[azmanom] sam izmienio par rieči i utješio ga nadom (u koju ozbiljno vjerujem), da će Ent.[enta], ako već def.[initivno] prizna SHS, tražiti bezuvjetnu konstituantu, polit.[ičku] amnestiju i polit.[ičku] slobodu." O Pazmanovom držanju u zatvoru Radić je ovom prigodom napisao: "Jučer je Dr. P.[azman] bio silno klonuo, a ja sam (na večer), tješeci njega, *utješio i sebe* ovako: Vani se polit.[ički] ne da raditi gotovo ništa. A narod ipak treba poticati i držati na okupu. Kad ga dakle ne možeš opoticati svojim radom, potiči ga svojom – *žrtvom*. ... I naš je P.[azman] sav prosjao. Našao sam mu formulu. On je inače samo uzdisao, što smo dočekali pod stare dane, da ovdje čamimo zajedno sa zločincima."⁷⁴

Zahvaljujući nespretnosti stražara Radić je uspio povremeno posjetiti Pazmana. Tako je u pismu supruzi 11. lipnja napisao: "I tako sam mogao posjetiti Dr. P.[azmana], koji mi je čestitao i darovao – dvie naranče zaželivši mi, da više nikad ne 'slavim' rođendan pod ovakvom pazkom."⁷⁵ Osim toga, oni su u zatvoru ipak ponekad mogli zajedno šetati.⁷⁶ O jednoj takvoj šetnji Radić piše 19. lipnja supruzi: "Danas sam šetao s Dr. P.[azmanom] i cielo vrijeme s njim posve mirno i nesmetano razgovarao.- On ti šalje rukoljub i poklon i baš je htio, da te dodje pozdraviti, kad si ti - na žalost – morala otići."⁷⁷

Iz zatvora je Pazman 13. lipnja 1919. pisao svojem prijatelju i dekanu Hugu pl. Mihaloviću. Tom prigodom mu se požalio da od Blagovijesti nije služio misu ni primao sakramente, premda postoji kapela, a on nema odgovarajuće dopuštenje. Zato ga je zamolio da radi toga posreduje.⁷⁸ Uskoro je Pazman dobio dozvolu da smije služiti misu u zatvorskoj kapelici, a za to vrijeme su obično zatvorenici koji su pribivali misi međusobno razgovarali. To nam pokazuje Radićevo pismo supruzi u kojem 19. lipnja piše da je za vrijeme mise razgovarao s Vlatkom Mačekom.⁷⁹ O Pazmanovom služenju mise u zatvoru, odnosno o razgovorima zatvorenika za to vrijeme, Radić je 21. lipnja pisao Ivanu Pernaru: "Dr.P.[azman] služi na ime od 19. o. m. svaki drugi dan misu u 'našoj' domaćoj kapelici (u II. katu), a Kež.[man] mu ministrira. Za tim služi Kež.[man]⁸⁰, a Dr. P.[azman] mu ministrira. Kod mise smo i mi dvojica (Dr. M.[aček] i ja), te prvu misu slušamo, kako treba, a kod druge razgovaramo (osim kod podiz.[anja]), te oni saznadu sve od mene i ja sve od njih. Uz to im u jutro i po podne (oko 4), a kadkada i na večer dajem sve novine, koje dobivam." Nakon mise nazočni su obično održali, kako su je

⁷⁴ Isto, 175.-176.

⁷⁵ Isto, 177.

⁷⁶ Isto, 196.-197., te 340.

⁷⁷ Isto, 198.

⁷⁸ M. BERLJAK, "Mons. dr. Josip Pazman: prvi rektor (1863-1925)", *Papinski hrvatski zavod svetoga Jeronima: (1901-2001)*, 399.-428.

⁷⁹ B. KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, 196.

⁸⁰ Riječ je o svećeniku Ljudevitu Kežmanu.

oni zvali, 'sjednicu', na kojoj su razgovarali o političkim prilikama u zemlji, te akcijama glede pokušaja da budu pušteni na slobodu.⁸¹

Osim komunikacije među zatvorenicima, u zatvoru se unatoč teškoćama moglo komunicirati s vanjskim svijetom. O tome je Radić u pismu od 16. lipnja 1919. supruzi Mariji pisao: "Jučer je Dr. P.[azman] dobio poruku, ako hoće *odmah* na slobodu, neka dade u zapis[nik] izjavu, da se povlači s polit.[ičkog] polja, a inače će ostati ovdje po svoj prilici sve do konca ov. [og] mj.[eseca]. - Dr. P.[azman] mi je rekao, da on doduše za javni život ne znači mnogo, naprotiv vrlo malo, ali da bi to bila kukavština, da se *sada* povuče, za to da će čekati, što Bog da i - ciganin odredi (Prib.[ićević]). Ta mu je poruka došla od njegovih iz sjemeništa (Pisao mu je dekan bogosl.[ovskog] fak.[ulteta]) Mihalović, brat bivšega bana, polit.[ički] istomišlj.[enik])."⁸²

Iz zatvora je pokušao Pazman preko svojih prijatelja saznati kada će biti pušten na slobodu. Zato je još 24. travnja 1919. pisao dekanatu Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu da mu omogući predavanje u ljetnom semestru. U svojem pismu napominje da je "unatoč imuniteta i kanonskog kao svećenik i političkog kao narodni zastupnik" uhićen zbog navodnog protudržavnog djelovanja.⁸³ Profesorski zbor se zauzeo da se njegova molba "preporučiti u tom smjeru da se protiv njega smjesta istraga provede ili da se na slobodu pusti, da uzmogne vršiti svoju profesorsku službu".⁸⁴ U tom smislu je dekanat molio Vladu za službeni razgovor s dr. Pazmanom. Molbu za razgovor je trebao odobriti Svetozar Pribićević.⁸⁵ O Pazmanovim nastojanjima da izađe iz zatvora Radić supruzi Mariji 15. srpnja 1919. piše: "Milica neka kaže Dr. Š.[urminu], da Dr. Pazman moli Dr. Polića (sveuč. Prof. i prijatelja svoga), da on, Polić, barem privatno pita (ako već ne će interp.[elirati]), kako se tri hrv. nar. zast.[upnika] mogu držati blizu 4 mjeseca u zatvoru, a da im se ne priobći razlog, kako se mogu držati u samotnom zatvoru, bez ikakvih posjeta, protiv svake čovječnosti i kako im se može zabranjivati svako *pisanje*, koje je glavna i gotovo jedina forma intel.[ektualnog] rada."⁸⁶ Glede Pazmanovih nastojanja da dođe na slobodu Radić u pismu supruzi 3. kolovoza piše: "Dr. Pazmanu o ostalom javljaju sa sveučil.[išta] (iz sjem.[eništa]), da se bogosl.[ovski] fakultet bio obratio na biskup.[sku] konfer.[enciju], a ova u Beograd, *i sve uzalud*, ali sada da dolazi Nar.[odni] klub na vladu i da će onda svi polit.[ički] uhapšenici na slobodu."⁸⁷

⁸¹ B. KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, 201. Također, o komunikaciji za vrijeme mise usp. 202.-203, 213, 272, 275, 293, 300.

⁸² *Isto*, 190.

⁸³ AKBF, Pismo dr. Pazmana dekanatu Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu, br. 96a/1919.

⁸⁴ AKBF, Zapisnik IV. sjednice Bogoslovnog fakulteta od 29. travnja 1919., br. 96/1919.

⁸⁵ AKBF, Molba dekanata Bogoslovnog fakulteta Vladi za službeni razgovor s dr. Pazmanom, 25. srpnja 1919., br. 159/1919.

⁸⁶ B. KRIZMAN, *Korespondencija Stjepana Radića*, 245.-246.

⁸⁷ *Isto*, 273.

Dana 14. kolovoza 1919. Radić je u pismu supruzi ustvrdio: "Dr. P.[azman] je siromak sasma klonuo, jer da se to više ne da izdržati. Jedva sam ga malo umirio veleći mu sve u šali: Nije još dosta velika naša *pokora*; treba je do kraja izvršiti *onako, kako nam je naložena* - - ne od Svetozara, nego od Boga. - I on se primio opet hraniti piliće ... Zaželio si je, da mu Mira na sutrašnji blagdan donese (dakle već danas na večer), *široku, nizku* kiticu s našega vrta za oltar *pod razpelo* (Za to nizku, da katica ne sakrije razpela)."⁸⁸ Nekoliko dana kasnije, 18. kolovoza, u svezi s Pazmanovim držanjem Radić je napisao: "Dr. P.[azman] je izgubio svaku nadu, da ćemo se riešiti ovoga zla, 'dok je onaj ciganin (Pribičević) na vlasti'. I kum [Maček] se s tim počeo slagati. Ja velim: vidjet ćemo - valjda se još nije izpunilo vrijeme..."⁸⁹

Glede boravka u zatvoru Pazman je bio zdvojan. U svezi s tim Radić supruzi Mariji 19. kolovoza javlja: "Dr. P.[azman] mi je prekjucer sav očajan kazao: 'Nikad se nisam tolio molio, koliko ovih mjeseci - pa ipak mi molitva nije nimalo uslišana, premda za to (uslišanje) ne treba čuda.' Ja mu odgovorih: Ja držim da nam je uslišana i da se dogodilo *čudo*: kako je Prib.[ičević] i bezobziran i krvoločan, mi smo davno mogli biti ne samo u Skoplju, nego i na drugom svijetu i ne bi se nitko ni ganuo - - Za što dakle nije Prib.[ičević] išao u svom nasilju do kraja? On u Boga ne vjeruje i za Boga ne pita, ali pita Bog za njega i ne da mu, da radi sve, što bi inače za stalno radio - - Al ga nisam (Dr. P.) uvjerio, nego na polak -."⁹⁰ Pazmanovi kolege s Bogoslovnog fakulteta u Zagrebu su ga više puta pokušavali izbaviti iz zatvora. Slijedom tih nastojanja je, piše Radić supruzi 27. kolovoza, Pazmanu u posjet došao dekan Bogoslovnog fakulteta dr. Mihalović, i to "službeno, radi pred.[avanja] na sveučil.[ištu]". Dozvolu za ovaj posjet su dobili iz Beograda.⁹¹ Zalaganjem Pazmanovih prijatelja, Hrvoja i Hrustića, on je početkom 1920. počeo dobiti u zatvor hranu od nadbiskupa Bauera.⁹² U zatvoru je Pazman imao i raznih zdravstvenih tegoba, što mu je pričinjavalo dodatne teškoće tijekom boravka u zatvoru.⁹³

Pazman je čak, tvrdi Radić u pismu od 25. rujna 1919., smatrao da ga iz zatvora može spasiti samo bijeg.⁹⁴ Višemjesečni boravak u zatvoru je zasigurno loše djelovao na Pazmana. U tom kontekstu je Radić u pismu od 29. rujna upućenom supruzi Mariji primjetio: "Upravo mi je teško gledati i slušati Dr. Paz.[mana], a da vam pravo kažem i 'ja se sam sebi smilim?'"⁹⁵ Samo nekoliko dana kasnije, u pismu od 3. listopada Radić piše: "S Dr. P.[azmanom]

⁸⁸ *Isto*, 286.

⁸⁹ *Isto*, 291.

⁹⁰ *Isto*, 293. Postojale su indicije da će biti premješteni u kaznionicu u Srijemsku Mitrovicu.

⁹¹ *Isto*, 303.

⁹² *Isto*, 504.

⁹³ *Isto*, 294.-295., 391.

⁹⁴ *Isto*, 323.

⁹⁵ *Isto*, 332.

imamo pravi križ: On je sav očajan, što se država ne konsolidira, što se ministarstvo ne sastavlja i što Jugoslavija propada. Djelomice, a možda i glavno, je tomu uzrok to, što se na taj način naš zatvor produljuje u nedogled, ali glavni je uzrok, danas nam je sam rekao, to njegvo (=Peršićevo) mišljenje, da je ova država gotova stvar i da to više nitko i ništa ne može spriječiti, jer 'Srbi imaju silu' – pa kad je tako, neka se onda sastavi vlada i neka nas puste. Uzalud mu dokazujemo, kad bi ta *srbska sila* bila u istinu tolika, da ne bi bilo ni krize, a ni govora o našoj osobnoj, a tim manje o narodnoj slobodi. On je medju frank.[ovcima] ponajbolji, pa eto i s njim toliko neprilika....⁹⁶ Već u pismu od 4. listopada Radić o Pazmanu piše: "Naš je 'sustanar' Dr. P.[azman] već jučer u svojoj – pojmljivoj – očajnosti dao, Bože prosti – i Bogu – ultimatum! Izjavio je, da služi *zadnju misu* za naše oslobodjenje. Kad ga je Dr. K. Dr. K.[ežman] u čudu pogledao, reći će Dr. P. ljutito: 'Pa zar Bog ne može ovo učiniti?! Može, pa ipak ne čini!...'"⁹⁷ U pismu od 15. studenog Radić piše supruzi o Pazmanovu nepromijenjenom držanju. "Siroma Dr. P.[azman] opet je izgubio svaku nadu i u molitve i u liečničke svjedodžbe. Ja ga tješim, da će on ipak prije izbora, dakle i prije Božića kući."⁹⁸

Tijekom boravka u zatvoru Pazman nije pokazivao samo razočaranje i slabost. Naime, Radić je u pismu od 15. prosinca 1919. supruzi Mariji napisao: "Ovaj se čas Dr. P.[zman] vratio iz kapelice, a kako sam ja bio odključan, to smo dobrih 5 časaka razgovarali. (Razg.[ovor] nam je presjeo, jerbo je Koš.[čec] medju tim jednoga strašno tukao.) Dr. P.[azman] živ je i bodar. On je pisao sveuč. Prof. Dr. Domcu, tastu Tomljenovića, da *sve učini, što može*, da do Božića izadjemo. - Dr. P.[azman] je pripravan *sve podpisati, a ništa ne držati* – baš kao što i 'oni' rade (veli on). Silno me žali, jer da zna, da je meni – teže, nego li njemu, koji je i onako sam, bio u zatvoru ili ne bio."⁹⁹ Pazman je znao Radića u njihovim razgovorima često razborito upozoriti da na policijskim preslušavanjima "ne valja *uviek sve reći*, naročito neprijatelju, ili protivniku."¹⁰⁰

Dr. Pazman je iz zatvora pušten 27. veljače 1920. godine. Vjerojatno mu je u tome pomogao ulazak Narodnog kluba u drugu Protićevu Vladu 19. veljače, odnosno stupanje dr. Matka Laginje na položaj hrvatskog bana 22. veljače 1920. godine.¹⁰¹ Dr. Rudolf Horvat u svojoj knjizi *Hrvatska na mučilištu* piše da je on osobno 26. veljače došao k Laginji, te ga zamolio da iz zatvora pusti S. Radića i druge hrvatske političare. Laginja je već sljedećeg dana naredio da se puste Radić, Kovačević, Prebeg, Pazman, Maček i Kežman.¹⁰²

⁹⁶ *Isto*, 339.-340.

⁹⁷ *Isto*, 341.

⁹⁸ *Isto*, 397.

⁹⁹ *Isto*, 428.

¹⁰⁰ *Isto*, 509.

¹⁰¹ *Isto*, 524, 526. O sastavu vlade vidi Miroslav GOLIK, "Politička poviest Hrvata. Vlast i njezini nosioci", *Naša domovina: zbornik, knj.11.*, Zagreb 1943., 1147.

¹⁰² R. HORVAT, *n. dj.*, 90.-91.

Treba reći da su oni bez optužbe i suđenja bili zadržani prvo u policijskom zatvoru, a potom u zatvoru Sudbenog stola u Zagrebu. Vlasti Kraljevstva SHS su na taj način nastojale ugušiti rad opozicije. Za vrijeme tamnovanja bili su izloženi raznim oblicima pritisaka i maltretiranja (npr. izolacija u samicama, zabrana posjedovanja olovke i papira, zabrana šetnje i dr.). Uhićenjem i držanjem u pritvoru dr. Pazmana i drugih pravaških čelnika nastojalo se onemogućiti političko djelovanje Hrvatske stranke prava, koja je među prvima otvoreno prosvjedovala protiv poteza nove vlasti.¹⁰³

Zaključak

Mons. dr. Josip Pazman je tijekom svojeg višegodišnjeg djelovanja na crkvenom, pedagoškom, kulturnom i političkom planu nastojao ustrajno raditi na dobrobit Katoličke crkve i svojega naroda. Školovao se u domovini i u Rimu, gdje je doktorirao filozofiju i teologiju. Započeo je prvo djelovati kao gimnazijski profesor, a potom je niz godina bio sveučilišni profesor na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu, gdje je predavao na Katedri za moralno bogoslovlje. Dva puta (1910./1911. i 1915./1916.) bio je dekan Bogoslovnog fakulteta, a tijekom školske godine 1912./1913. obašao je službu i čast rektora Zagrebačkog sveučilišta. Na mjestu sveučilišnog profesora umirovljen je 3. rujna 1919. radi svojeg političkog djelovanja.

U kontekstu pedagoškog i znanstvenog rada dr. Pazman je pokazivao sklonost prema pisanoj riječi. Tako je bio urednik *Katoličkog Lista* (1904.-1912.), a 1910. je velikom upornošću i trudom pokrenuo naš najstariji teološki časopis *Bogoslovsku Smotru*. Prva dva godišta *Smotre* (1910. i 1911.), koji su bili intergralni dio *Katoličkog Lista*, uredio je zajedno s dr. Edgarom J. Leopoldom. Od 1912. do 1918. *Smotru* su uređivali dr. Pazman i dr. Fran Barac. Njih dvojica su na crkvenom području tijekom prva dva desetljeća 20. stoljeća prilično uspješno surađivali. Dva puta Pazman je uređivao i *Glasnik sv. Josipa* (1895.-1900., te 1923.-1925.). Bio je vrstan publicist, prevoditelj i organizator, te je zato obnašao niz raznih službi u crkvenim tijelima. Slijedom njegovih zasluga i doprinosa za život Crkve papa Pijo XI. ga je u veljači 1925. imenovao svojim kućnim prelatom. Posljednje godine života, od 1923. do 1925., proživio je u vrlo skromnim prilikama kao upravitelj župe sv. Petra u Zagrebu.

Dr. Pazman sudjelovao je u političkom životu Hrvata kao istaknuti član Stranke prava, odnosno HSP-a. U stranci je obnašao niz odgovornih dužnosti. Bio je izabran za saborskog zastupnika u kotaru Nova Gradiška. U političkom djelovanju je zastupao "potrebu fuzije hrvatskih kršćanskih socijala i 'frankovačkih' pravaša". Zbog političke aktivnosti bio je uhićen 25. ožujka 1919. godine. U zatvoru je proveo jedanaest mjeseci, a da za to vrijeme nika-

¹⁰³ Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb 2002., 136.-137. I. Banac smatra da progon frankovaca "nije bio osobito oštar, ako bi se mjerio ondašnjim mjerilima". Usp. I. BANAC, *n. dj.*, 248.

da nije bio izveden pred sud. Za vrijeme tamnovanja bio je izložen raznim oblicima pritisaka i maltretiranja, a sam boravak u zatvoru mu je teško pao.

Danas je, kako je ustvrdio Matija Berljak, Pazman gotovo zaboravljen, a ostavio je iza sebe na različitim područjima svojega djelovanja mnogo toga dobrog i značajnog za Crkvu i hrvatski narod.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO THE BIOGRAPHY OF MONS. DR. JOSIP PAZMAN (1863-1925)

The subject of this work is the life of priest, theologian, and politician Mons. Dr. Josip Pazman (1863-1925). Utilizing archival sources, newspapers and existing scholarly literature, the author analyzes the life and activity of Josip Pazman.

Pazman was a professor at the Faculty of Theology in Zagreb (1910/1911), the Dean of the Faculty of Theology (1915/1916), and the head of the University of Zagreb (1912/1913). He was a member of the Party of Right. After the formation of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes he was imprisoned for political reasons.

Pazman was an important factor in the ecclesiastical life of Croatia because he played an important role in the development of the Catholic Press in Croatia. His scholarly, professional and organizational work left a profound impression on the Croatian people and the Catholic Church. While an editor of *Katolički List*, he launched the magazine *Bogoslovska Smotra* in 1910 as an integral part of that newspaper. He edited this magazine with his colleague and collaborator, Dr. Barac, from 1912 to 1918.

Key words: Catholic press, Biography, Josip Pazman